

Iran

En rejse tildels i selskab med
Adam Olearius og Carsten
Niebuhr, maj 1998

Af førstebibliotekar Stig T. Rasmussen

I 1636-1639 opholdt Adam Olearius sig i Iran som medlem af en godt 120 mand stor ambassade fra hertugen af Gottorp til shahen, for at åbne for handel mellem de to lande. Der kom ingen handelsaftale i stand; de eneste resultater var en samling blandede genstande til hertugens kunstkammer, heriblandt halvanden snes persiske håndskrifter, samt Olearius' righoldige rejseberetning og hans tyske gendigtning af persisk poesi.

I 1765 var Carsten Niebuhr i Iran på vej tilbage til København som eneste overlevende fra Den Arabiske Rejse 1761-1767, der startede som bibelforskning med missionssideblik, men endte som all round videnskabelig ekspedition, en europæisk magnet for alt, hvad man havde af spørgsmål om Orienten. Videnskabeligt set kom der mange resultater ud af rejsen: betydningsfulde botaniske og zoologiske samlinger, pålidelige kort, håndskrifter - og Niebuhrs nøgternt oplysningsmættede rejsebeskrivelse, hvori han blandt meget andet gengav kileindskrifter fra Persepolis så nøjagtigt, at kileskriften kunne tydes på grundlag heraf.

- Fordi jeg undertiden har beskæftiget mig med de nævnte rejser, ikke mindst Niebuhrs, blev jeg af Travellife's Tom Christoffersen opfordret til at rejse med til Iran som lejlighedsvis ressourceperson. Derved fik jeg mulighed for at rejse delvis i de tos fodspor og opleve lidt af det, de så: meget er forandret, men det er stadig muligt at kigge dem over skulderen og leve sig ind i deres værk.

I ran betyder ariernes land. De indoeuropæiske ariere fra Centralasien trængte i løbet af det 2. årtusind f.Kr. ind på højsletterne, hvor andre folkeslag så tidligt som 8000 år f.Kr. har efterladt sig arkæologiske spor. Store civilisationer som akkadiere, urartier og elamiter har domineret de nordlige og vestlige dele, tydeligt markeret af byanlæg og sejrsmonumenter i form af relieffer og indskrifter. Iransk blev landet først fra det 8. århundrede f.Kr. med medernes etablering som kongemagt, og Persiens storhedstid begyndte i det 6. århundrede med formælingen mellem en datter af den mediske konge Astyages og en søn af Kyros I, der var konge af Pars - hvorfra grækerne tog betegnelsen persere for deres arvefjender gennem århundereder.

Nedlagt karavanserail på vejen fra Shiraz til Isfahan.

12 **K**yros blev konge over Pars ca. 558 f.Kr. og erobrede hurtigt de omkringliggende mindre riger. 547 invaderede han Lydien i Anatolien, men overlod det til to mediske generaler at erobre de græsk-ioniske bystater, medens Kyros selv rykkede østpå mod Babylon, hvis fald 539 konsoliderede det persiske rige (og gjorde det muligt for de eksilerede jøder at vende tilbage til Jerusalem). Kyros gjorde Pasargadae til sin hovedstad og byggede et stort palads med lydisk og ionisk håndværk i vekselvirkning med lokale traditioner. Bemærkelsesværdige er de velbevarede vandingskanaler til et

stort haveanlæg; resten ligger så meget i ruiner, at det kun giver et skitseagtigt indtryk af dette grundlæggende storværk i den achæmenidiske arkitektur. Kyros' gravmæle godt en km sydvest derfor står endnu og behersker sletten med sine mægtige stenblokke, der engang omsluttede Kyros' guld-kiste på en guldplint dækket af kostbarheder. Senere tider ændrede graven til moské, udhuggede en bedeniche i sydvæggen og rejste en søjlegang rundt om basis; de ydre tilføjelser er nu fjernet, men illustrerer godt spændvidden i den iranske identitet, fra oldpersisk stormagt til islamisk skrift-

kultur: de iranske moskéers udstrakte brug af monumental kalligrafi er måske i grunden et persisk magtudtryk?

A chæmenidernes vinterresidens var i Susa, medens Persepolis - det mest storslåede monument over Persiens førislamiske storhedstid - blev sommerhovedstaden på Marvdasht-sletten. Darius påbegyndte byggeriet omkring 520 f.Kr., og der blev bygget videre på paladskomplekset, indtil Alexander den Store erobrede og brændte Persepolis i 331 f.Kr. Paladskomplekset ligger for foden af bjerget som en fremskudt bastion (450 m bred og 300 m dyb, i afrundede mål) med fuldt overblik over sletten nedenfor, der var langt mere frugtbar i oldtiden, end nu. To brede trapper med lave trin - så man kan ride op - fører til plateauet med stentyrbevogtede porte og svære paladsanlæg smykket med relieffer af herskeren. Alt har været beregnet på at give et overvældende indtryk af herskerens magt, og selv som ruin imponerer anlægget.

Carsten Niebuhr

Carsten Niebuhr, eneste overlevende fra Den Arabiske Rejse 1761-1767, besøgte og beskrev Persepolis i 1765. Forud for en nøje gennemgang af søjler, relieffer og andre bygningsrester noterer han:

“Af selve Persepolis by er der nu ikke mere tilbage end af Memphis, Ægyptens tidligere hovedstad. Begge byer lå på meget frugtbare sletter. Efter deres ødelæggelse blev de gode byggematerialer, som kunne transporteres uden alt for stort besvær, bragt til de nye

hovedstæder; resten blev efterhånden begravet, og de berømte byers grundarealer til sidst brugt til kornmarker. De prægtige ruiner af Persepolis, som vi endnu i dag beundrer, er antagelig resterne af et tempel eller et kongeligt palads, og deres bevaring skyldes ikke så meget deres byggestens mængde og størrelse som den høje beliggenhed. Det støv, som blæses hertil, bliver for størstedelens vedkommende af vinden straks ført videre ned på sletten. Derfor ser man mange steder den nøgne klippe og bygningernes gulvflader dækket af store marmorstykker.”

“**A**t det hele ikke er anlagt på én gang, ser man forskellige tegn på. Mod syd, ikke langt fra bjergsiden, er muren ganske sikkert rykket frem, formentlig fordi man dér har villet udvide en bygning. Det er sandsynligvis af samme grund, at man i området finder så mange hjørner, hvilket ikke stemmer overens med den fortræffelige helhedsplan.

Alle murene og de andre oldtidslevn består af en grå og meget hård marmor, som ved polering bliver meget smuk og mørk. Af samme stenart består ikke alene højedraget [hvorpå Persepolis ligger], men også hele Rakhmed-bjerget. Det har været en stor fordel for bygherren, at alt stenmateriale forefandt på stedet. Kalk brugte de persiske bygmestre hverken til bymurene eller bygningerne indenfor. Man ser ganske vist mærker efter, at stenene har været samlet med klammer; men de er for længst rustet væk, og alligevel ligger stenene så nøjagtigt oven på hinanden,

Persepolis: kongen besejrer vilddyr - gennemgående motiv.

at man mange steder næppe aner fugerne og andre steder knap kan få en pennekniv ind mellem dem. Kort sagt, i Europa finder man vel ingen mur af bedre marmor og udført med så megen omhu som i Persepolis.”

[Reisebeschreibung. - STR overs.]

Niebuhr aftegnede relieffer og indskrifter i Persepolis. Indskrifterne blev kopieret så nøjagtigt, at de kunne danne grundlag for tydningen af kileskriften i 1802 - og Niebuhr pådrog sig en varig synsskade ved arbejdet. Niebuhr aftegnede reliefferne uden større talent; man kan genfinde motiverne, men han har ikke ydet kunsten retfærdighed. Det er skulptur på højde med det bedste, der findes: kraftfuld, præcis i detaljen, perfekt udført - og illustreret skattelov: op ad den indre trappe mod øst (som ikke var udgravet på Niebuhrs tid) skrider repræsentanter for 23 nationer med typisk tribut: fra etioperne med elfenben og en okapi i snor over arabere med myrrha og en dromedar til indere med dobbeltøkser og et æsel; der er ægyptere med tekstiler og en tyr, grækere med bikuber og uld, og sogdere med pokaler og et par væddere; endvidere babylonere med klæde og en pukkelokse, lydere med armbånd og en vogn forspændt to heste, og folk fra Susa med buer samt en løvinde med to unger - for blot at nævne de mere spektakulære.

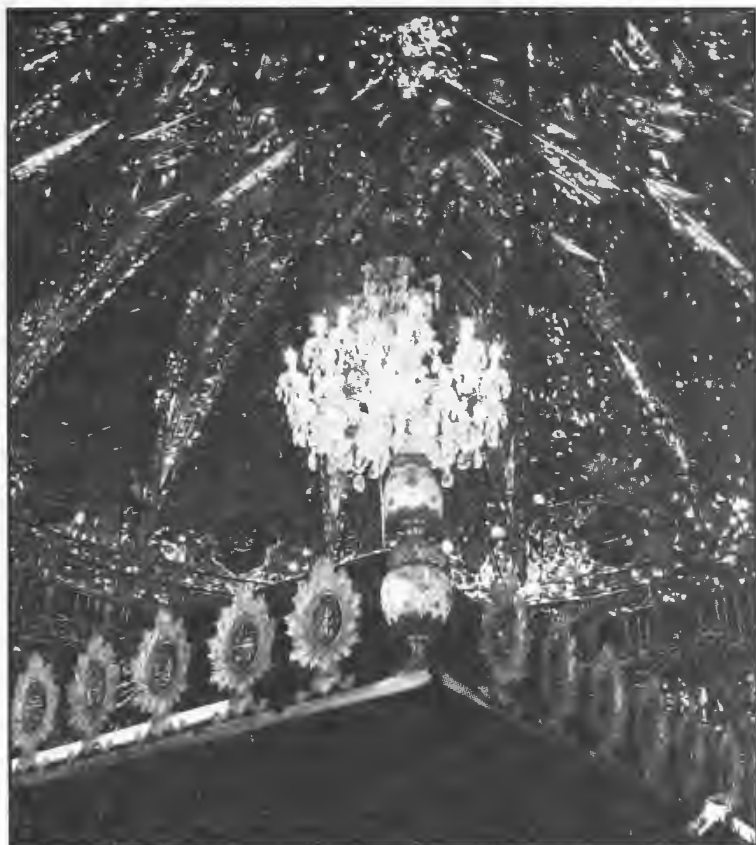
Shiraz

I Bogh'e-ye Shâh-e Cherâgh ("Tomb of King of the Lamp") i det nærliggende Shiraz blev der holdt tredjedags mindehøjtidelighed over en afdød. Mange mennesker kom, sad en stund og lyttede til Koranrecitatoren, faldt af og til ind i kor og gik så igen. Familiens mænd stod ved indgangen og tog imod (kvinderne ved deres særlige indgang) - også imod en lille gruppe danske rejsende, der som de andre kondolencegæster blev beværtet med småkager og 'isspag-

hetti' i kryddersirup, at indtage siddende på gulvet langs væggene. Selve bygningen er indvendig et glitrende mesterstykke i spejlmosaik rytmask holdt lidt i ave af smalle blå, røde og grønne bånd. Andre steder kunne spejlmosaikrummene minde om Sneedronningens palads hugget i krystalis og garneret med frugtfarvet sukkerglasur - her var den ægte vare: på kanten til kitsch, ganske vist; overvældende, men endnu ikke overlæsset; og et begavet transparent bud på ophævelsen af moskéens - basilikaens, oldkirkebygningens - hvælv, der ellers lukker sig om sig selv og den andagtssøgende.

Flitterstads og pietisme, dagligliv og lærdom: i moskéen sover nogen, andre læser over på engelsk-lektionen til imorgen, der doceres teologi og tradition, og de troende går baglæns ud med højre hånd på hjertet, ud i gården med dens udflugtsstemning af legende børn og sludrende mødre i træernes skygge.

Carsten Niebuhr var her i 1765: "Den berømte persiske digter Hadsji Hafes [Hafiz] grav lå tidligere i en forstad til Shiraz. Nu ligger den et kvarters vej fra byporten, og på hele strækningen finder man ikke en eneste bygning bortset fra en stor moské [...] og nogle elendige hytter. Derimod ser man frugtbare marker, og gravmælet ligger fremdeles i et smukt område. Den tilhørende bygning er stadig i god stand. Den indeholder nogle efter orientalsk målestok meget fine rum, hvortil smalle vindeltrapper fører op. Foran huset ser man den lærdes grav og andre berømte mænds grave, samt en stor begravelsesplads med en mængde gravsten, alt om-

Moskeinteriør med spejlglasmosaik.

givet af en mur. Eftersom den muhammedanske religion meget anbefaler sine tilhængere renlighed, findes der ved dette bedested (musalla) et lille vandløb, der løber gennem et stort vandreservoir og derfra videre ud til de omliggende marker."

Hâfiz' grav huses nu i en bygning fra 1935, sarkofagen stammer fra et tidligere gravmæle opført i 1773. I hjørnet er der et atmosfærefyldt tehus, hvor mennesker mødes - og overvåges af det religiøse politi: præstelig decorum, tak!

I dårer, der ikke tror på elskov:
kom til min grav og nævn min elskedes
navn -
og I vil høre et jubelråb fra jordens dyb ...

"King of the Lamps"-moskeen, Shiraz.

Smil ikke så vidunderligt, elskede!
 Englene kunne ellers let falde på at forlade
 himlen -
 i den tro, at dit strålende smil var deres
 rette bolig ...

Der skal en mægtig storm til, for at rive et
 gammelt træ op med røde.
 Men for at rive mig ud af hverdagens grå
 og slynge mig op i fantasiens blå riger,
 behøvedes der kun et sødt lille pust: din
 munds ånde ...

Så længe mit hjerte banker, tilhører jeg
 dig,
 og når jeg engang sænkes i jorden, vil jeg
 som støv
 hvirvles op af graven og, fuld af elskov,
 kysse sømmen af din kjole.

Engang, når jeg er død, vil talløse røde
 tulipaner spire frem fra min grav.
 Dog, bliv ikke forundret over dette under,
 elskede, men betænk blot,
 hvilken mægtig brand, der må have
 flammet i mit hjerte, da jeg levede,
 når den endnu kan gløde så stærkt, nu da
 jeg er død.

(Hâfiz, d. 1388. Oversat af Carl Kjersmeier)

“S chech Sade [Sa’dî], en anden
 berømt persisk lærd, ligger
 begravet ikke langt herfra i en
 moské. Bygningen er meget forfalden og
 vil snart falde helt sammen, hvis ikke en
 rig mand snart forbarmer sig over den og
 lader den sætte i stand. [...] Det smuk-
 keste, der er at se her, er en ottekantet,
 ret dyb brønd. I brønden rinder vandet

Krydderibazaren, Kerman; her fås verdens fineste safran.

krystalklart og så fyldt af fisk, at jeg ikke erindrer nogetsteds at have set så mange på én gang. Fiskene holder til her og står under Schech Sade's beskyttelse, hvorfor ingen understår sig i at fange én eneste af dem. Man stiger ned ad en bekvem trappe, og rundt om vandet er der bekvemme siddepladser. På de to sider af ottekanten, hvor vandet kommer ind og løber ud, ser man en del af den underjordiske kanal og bekvemme siddepladser hugget i sten. Kort sagt, dette er, især i den varme årstid, et overordentlig behageligt sted."

(STR oversættelse)

Den nuværende bygning er fra 1952, og sarkofagen fra 1860'erne; men brønden er heldigvis bevaret som på Niebuhrs tid.

Abû 'Abd Allâh Musharrif al-Dîn Sa'dî levede fra ca. 1213 til 1292. Hans forfatterskab er rigt varieret. Hovedværkerne er *Bûstân* ("Haven") og *Gûlistân* ("Rosenhaven"). *Bûstân* er spekulativ poesi, *Gûlistân* består hovedsagelig af anekdoter på rimprosa.

Gûlistân giver et levende billede af det persiske samfund på godt og ondt, med dets spændinger mellem rig og fattig sat i relief af en jordbunden fornuftsfilosofi. Denne sunde fornuft omsat i slående billeder og slagkraftig sprogbehandling har sikret Sa'dî's position som en den dag i dag hyppigt citeret digter.

"En konge og en slave var ombord på et skib. Drengen havde aldrig været til søs og ej heller oplevet et skibs

ubekvemmelighed. Han græd og jamrede og rystede over hele kroppen; og lige meget, hvad man gjorde, kunne han ikke trøstes. Kongens følge blev generet af ham, men der var intet at gøre. Ombord på skibet var der en læge; han sagde til kongen: "Hvis du beordrer det, kan jeg få ham til at tie", og kongen svarede: "Det vil være en stor velgerning." Lægen lod drengen kaste overbord, og efter at han havde været dukket under nogle gange, greb mandskabet ham i hårtoppen og halede ham hen til skibet. Drengen klyngede sig til roret, klatrede op på skibets dæk, krøb ind i et hjørne og satte sig tavs hen. Kongen var meget tilfreds med, hvad han så, og spurgte: "Hvordan bar du dig ad?" Lægen svarede: "Før kendte han ikke til faren for at drukne og undervurderede sikkerheden ved at være ombord på et skib; på samme måde som man først værdsætter et godt helbred, når man rammes af sygdom. - For paradiset's nymfer er skærsilden helvede; men spørg helvedes indvånere, om ikke skærsilden er paradiset. Der er forskel på den mand, der holder sin elskede i sine arme, og ham, hvis blik er fæstnet på døren i venten på hende."

(STR oversættelse fra engelsk)

Iranske religioner

Det tidlige Irans religion var nært beslægtet med Indiens og forstod verden som bestående af fem elementer: ild, vand, metal, jord og planter, der tilsammen udgjorde guddommens legeme; vinden - der har været et sjette element - var verdensaltets ånde og drivkraft. Der var en hovedguddom, Ahura

Mazdâ, omgivet af en gudeforsamling, der både er aspekter af hovedguddommen og selvstændige guder. De falder i tre grupper, repræsenterende henholdsvis herskermagten, krigerhåndværket og de nærende funktioner. - Blandt guderne trådte Mithra, hvis navn betyder pagt og som oprindeligt stod for det juridiske aspekt, men efterhånden tillige for det krigeriske og dele af det nærende, frem som rival til Ahura Mazdâ og blev som skæbnegud med magt over lykke og frugtbarhed genstand for en særlig kult med tyreofringer og rituel indtagelse af rusmidler.

"Hurtige heste skænker Mithra med de vidtstrakte græsgange dem, som ikke fornægter pagten; den lige vej skænker Ahura Mazdahs ild dem, som ikke fornægter pagten; herlig efterslægt skænker de retsindedes gode, vældige, helsebringende værneånder dem, som ikke fornægter pagten.

Mithra med de vidtstrakte græsgange ærer vi ... han, der som den første af de himmelske tilbedelsesværdige viser sig over Haraberget forud for den udødelige Sol med de hurtige heste, han, der som den første når op på de skønne bjerge, som luer i gylden glans; fra dem skuer han i sin vælde ud over ariernes hele land, der hvor de modige herskere ordner deres hærskarer til angreb, hvor de høje bjerge, rige på græsgange og strømmende vand, skænker kvæget trivsel i fred, hvor der er dybe søer med skummende vover, hvor rivende floder i brede strømme iler af sted."

(Af Hymne til Mithra. Oversat af Kai Barr)

Præsten Zarathustra modtog omkring 600 f.Kr. en række åbenbaringer, der gjorde ham til profet for en ny religion, formuleret i 16 gâthâ'er (sange), samlet i avesta. Hans verdensbillede var dualistisk spændt ud mellem det gode og det onde, hans teologi var en spiritualiserende omtolkning af den gamle iranske gudeverden, hans menneskeopfattelse byggede på modsætning mellem sjæl og legeme, og hans budskab var orden og retfærdighed i dette liv og i efterlivet:

“Forlad dig ikke på livet, thi ved livets ophør kommer døden, og hundene og vindene sønderriver liget, og benene falder på jorden. Tre dage og tre nætter sidder sjælen ved legemets hovedende. På den fjerde dag ved daggry kommer den ledsaget af den fromme Sraosha og den gode Vayu og den stærke Verethragna og sammen med Astovidhatu og den onde Vayu og daeva'erne Frazisht og Nizisht og al den ondskab, der udfoldes af den fordærlige Aeshma med den blodige kølle, hen til den høje skrækindjagende Chinvat-bro, hen til hvilken enhver retsindet og enhver fornægter skal gå, og hvor mange fjender holder vagt [...] Når de retsindedes sjæle passerer over denne bro, bliver broen så bred som en parasang [ca. 180m], og den retsindedes sjæl går over den sammen med Sraosha, og dens egen gode vandel kommer den i møde i skikkelse af en ung pige, som er smukkere og bedre end nogen pige i denne verden.

[...]

Men når fornægteren dør, så løber hans sjæl i tre dage og tre nætter omkring i nærheden af fornægterens

hjerneskål og hylér: Hvor skal jeg gå hen, og til hvem skal jeg nu tage min tilflugt? Og alle de synder og forseelser, som den har begået i livet, ser den i disse dage og nætter for sine øjne. Den fjerde dage kommer daeva'en Vizaresha og binder fornægterens sjæl med sit onde garn og fører den, idet Sraosha optræder som modstander, til Chinvat-broen. Så forklarer den retfærdige Rashnu fornægterens sjæl, hvordan det forholder sig med dens fornægtelse. Derpå griber daeva'en Vizaresha fornægterens sjæl og slår og mishandler den på forsmædelig og grusom vis [...] Men daeva'en Vizaresha slæber den i sin ondskab ned i det dybeste Helvede. Så kommer en pige, som ikke ligner nogen ung pige, den i møde, og fornægteren siger til denne hæslige pige: Hvem er du? Nogen hæsligere og afskyeligere pige har jeg aldrig set i verden. Så svarer hun: Jeg er ikke nogen pige, men jeg er din vandel, du afskyelige, hvis tanke, tale, gerning og daena [inderste del af personligheden] er onde.”

(Fra Visdommens åndsafgørelser: Om sjælen efter døden. Oversat af Kai Barr)

Tænke det gode, tale det gode, gøre det gode i bestandig kamp mod det onde - den zarathustriske lære i kort begreb. Trehed og dualisme, frelseslære, opstandelse og dommedag, gnosticisme og mystik: den iranske indflydelse på Mellemøstens religioner og kulturer har været stærk.

“Når Solen vikles sammen,
når stjernerne falder,
når bjergene skrider,

Ørkenbyen Bam

når de timånedersdrægtige kameler
 forsømmes,
 når vildtet stimler sammen,
 når havet syder,
 når sjælene forenes,
 når de levende begravede [nyfødte
 pigebørn] spørger, for hvilken brøde de
 dræbtes,
 når bøgerne [med menneskers gode og
 onde gerninger] oprulles,
 når Himlen afflås,
 når Helvede antændes
 og Paradiset nærmer sig,
 da erkender sjælen, hvad den har øvet!"
 (Koranen, uddrag af sûrah 81, der hører blandt
 de tidlige. Oversat af Frants Buhl)

Den centraliranske by Yazd præges af en lav lerbrun arkitektur, snævre tildels overdækkede gader, gadedøre med to forskelligt formede og lydende dørhamre (så man kan høre, om mand eller kvinde banker på), og vindtårne, der fanger den mindste luftning og leder den ned i husenes opholdsrum. Yazd har fra middelalderen været kendt for sine væverier, der er delvis underjordiske: det er lettere at grave væveren ned end at bygge en stor væv op; og byen har været zarathustrisk bastion siden Islams indførelse. Flertallet af Irans henved 20.000 zarathustriere bor i og omkring Yazd. Der er en vis tilgang til zarathustrismen i de senere år, fordi religionen er anerkendt af Islam; og så slipper man for dele af den nidkære islamiske kontrol - mod at betale ekstra skat.

Oasen Chak-Chak.

Ilden er det vigtigste, det rensende element og dyrkes i templer, hvor den holdes ved lige århundrede efter århundrede. Ateshkade, ildtemplet i Yazd, er en 1940'er-bygning i den lidt tunge stil med Ahura Mazdâ-ørnen med den tredelte fjerdragt over en bred trappe, der fører op til en lille sal med et par sentimentale Zarathustra-malerier og en solid central glasdør. Bagved er ilden, der har brændt siden år 470. Til venstre for døren to små montrer med bøger: et par trykte værker i den ene, og i den anden to avesta-håndskrifter. På mit spørgsmål, om der er flere håndskrifter, svarer kustosoden, at der er flere i Teheran - "men originalerne ligger i København". Det vil jeg ikke benægte: de ældste eksisterende avesta-håndskrifter er i min varetægt i Orientalisk og Judaistisk Afdeling - og

min lokale anseelse steg betragteligt.

Chak-Chak er et vigtigt tempel fjernt fra alfarvej: Man kører nord-nordvest fra Yazd ad støvede hjulspor over knastørre vidder af busksteppe, indtil en bjergside, der knortet rejser sig fra steppen, noget oppe viser sig at rumme et par træer og en lille bebyggelse. Stejle stier og trapper fører længe opad, indtil man når en svær bronzedør, der lukker op for et helligsted, halvt bygning, halvt dryppende klippevæg. Ilden er repræsenteret ved brændeknuder i velforarbejdede metalfyrfade - medens det højhellige vand samles op i en rød plasticpand, der løber over, så stengulvet sejler, og man må gå barfodet rundt og fornemme elementernes kontrast. Udenfor giver vandet liv

til et kolossalt granatæbletræ lige ud af klippen og en del mindre, dybgrønne vækster. Tætstablede picnic-terrasser og halvåbne rum ud mod landskabet benyttes under byboers dagsudflugter og af pilgrimme i de første 10 dage af den tredje måned efter forårsjævndøgn; ellers beboes stedet kun af to gamle brødre, der vogter ild og tempelnøgler.

Udsigten oppefra er storslået kongenial: tørre knudrede bjerge til begge sider, nedenfor og mellem dem ørken, der vider sig ud mod horisonten - og lige før dén en lille tætgrøn plet: selve oasens idé lyslevende for øjnene af os vantro rejsende.

Og op af ørkenlandskabet står blødtfoldede bjergformationer som enorme forhistoriske tykhuder hamret halvvejs ned i sandet af den voldsomme hede, og klippeknuder vindslebne til dyrehoveder: her en blodhund med sine trætte træk, dér en hoven kamel, og længere ude kan en svømmende kæmpeøgle lige holde sit trekantede hoved over sandoverfladen.

Djinn'er, luftige dæmoner, danser hvirvlende hen over ørkenen i alle retninger og dementerer alle meteorologiske forklaringer: dén koreografi er djævelsk og forlokkende; men heldigvis er en markant gruppe af djinn'erne retroende og kan hjælpe mennesker - det ved enhver, der læser 1001 Nat.

Med tydeligvis god grund kommer dette store samleværks historier om dæmoner og feer og andet overnaturligt godtfolk hovedsagelig fra Iran: historien om Købmanden, ånden og de tre oldinge (om mennesker, forvandlet til dyr af jaloux, tryllekyndige kvinder

eller som straf for onde gerninger); Fiskeren og ånden (fiskeren lokker med list en truende ånd tilbage i flasken ved at betvivle, at ånden nogensinde har kunnet være deri); Tryllehesten (om en mekanisk hest, der kan flyve); og Hassan fra Basra (der røver en åndeprinsesses svaneham, mister hende ved uforsigtighed, men vinder hende igen).

Iran blev ganske vist islamiseret, men har til gengæld fundamentalt påvirket den islamiske kultur.

Allerede Alexander den Store lod sig persificere i flere henseender, især hvad angår klædedragt og hofetikette. Efter den arabiske erobring og den sidste perserkonges død i 652 e.Kr. gik store dele af den herskende klasse over til Islam for at kunne beholde hidtidige poster og privilegier i regering og administration. Kalifatets centralforvaltning blev omskabt efter persisk mønster, kaliffens omgivelser blev et hof, der holdt fyrsten på stedse større afstand af folket. I 9.-10. århundrede e.Kr. dominerede iranske familier kalifatets magtapparat. Berømt er barmakide-dynastiet af vezirer; Dja'far al-Barmakî var Hârûn al-Rashîds fosterbroder, i en periode hans vezir, og optræder i adskillige anekdoter i 1001 Nat som modererende faktor, når kaliffen ruller sig ud.

Musik og mystik

Nây og daff, rørfløjte og slagtpøj - en fløjte så hæs, at åndedrag og tone går i ét i en isende klage, indtil tonen løfter sig i en jublen hen over blomstrende højsletter; og en tamburin hvirvlet af kæder og fingre til at

og råbte i fortvivelse: "Du verdens under!
 når for dit åsyn sole selv går under,
 ak, hvor kan vi da træde ind i dette rige?
 Forgæves led vi nød og rædsler uden lige.
 Vi ofred sjæl og legem, sprængte alle bånd,
 og finder nu ej håbet løn fra denne hånd.
 Hvor skal vor væren eller ikke-væren
kendes,
 hvor hundred høje himle til atomer
brændes?"

Og disse fugles legemer blev svedne bort,
 af frygt al livsens ånde blev tilintetgjort.
 Da de for alt var rensede, for alt forløste,
 fornyet liv af majestætens lys de øste,
 det gjorde, det forsømte var for evigt
slettet,
 for alt, hvad urent var, blev deres indre
tvættet.

I denne strålebolig, guddomslyset nær,
 dér skinned deres sjæle i et gyldent skær.
 Dér i forklaret lys den høje Simurgh lued,
 i Altets spejl de tredve fugle selv sig skued.
 (Farid al-Dîn Attâr, 1119-1230. Oversat af
 Arthur Christensen)

[- den guddommelige fugl er et andet udtryk
 for dem selv: si murgh betyder tredive fugle]

Shia-islam

Imamens Moské i Isfahan stræber
 mod himlen med spidsbuer spændt
 op under vældige blå portåbningers
 firkantede massiver, der alligevel næsten
 svæver med sine talrige indvendige og
 udvendige gennembrydninger: luftige
 lysåbninger med og uden fletværk. Tal-
 løse blå nuancer konkurrerer med him-
 len lige over minareterne med deres ta-
 lende geometriske ornamentering: Allahs
 navn, Muhammeds og Ali's - Iran er alt-
 overvejende shiitisk, og moskéen er op-

ført 1612-1638 til ære for den 12. og
 sidste imam, al-Mahdî, shiismens frelser-
 figur. Shi'ah betyder parti, og shiiterne
 tog Muhammeds svigersøn Ali's parti i
 striden om kalifatet i anden halvdel af
 600-tallet e.Kr. imod Mu'awiyah,
 grundlæggeren af umayyadedynastiet
 (661-750), der ikke havde direkte til-
 knytning til Muhammed.

I modsætning til sunnitisk Is-
 lam, der dominerer uden for Iran (og
 Iraq, hvor shiismen opstod, og hvor godt
 halvdelen af befolkningen er shiiter), er
 shiismen præget af frelserforventning og
 af lidelseshistorie: Ali's søn Hussein, pro-
 feten Muhammeds dattersøn, blev dræbt
 ved Kerbelâ i 680 og mindes hvert år
 ved 'âshûrah, "10-dages højtiden", de
 første 10 dage af muharram, det islami-
 ske års første måned. Denne shi'ahens
 centrale højtid markeres ved recitationer,
 passionsspil og ceremonielle optog;
 brysthamrere, selvpiskere og andre bods-
 udøvere ses ikke sjældent, især de sidste
 to dage - nu kun lige tolereret, reguleret
 og nøje overvåget, så især ikke de yngste
 deltagere tilføjer sig selv alvorlige kvæ-
 stelser. I sørgehøjtidens tre første dage
 mindes Husseins ankomst til Kerbelâ og
 de forgæves forhandlinger med kaliffen
 Yazîd, Mu'awiyahs søn; fjerdedagen er
 viet mindet om kaliffens general, der gik
 over til Hussein og faldt ved hans side;
 på femtedagen mindes man Husseins
 søstersønner, og på sjattedagen Husseins
 egne sønners død; syvendedagen er re-
 serveret Husseins svigersøn, og ottende-
 dagen Husseins halvbroder, der faldt
 under et undsætningsforsøg; niende- og
 tiendedagene markerer sørgehøjtidens
 højdepunkt, Husseins eget martyrium.

Det bodfærdige lidelsesberedskab er den shiitiske religiøsitetens kerne og det forankringspunkt, hvorom tilværelsen drejer sig. - På den store martyrkirkegård i Isfahan knæler en mand i kort bøn med ét knæ mod jorden og højre hånds fingerspidser mod en af gravene med de store portrætfotografier: hundredtusinder af store drenge og helt unge mænd søgte martyrdøden i forsvarskrigen mod Iraq 1980-1988. Dybt berørt fortæller officeren med erfaring fra syv år ved fronten om lastvogn efter lastvogn fuld af ekstatiske unge, der i oppisket stemning krævede martyriet og med sprængstof og håndgranater bundet om livet kastede sig under de iraqiske tanks. Militærtaktisk var det Irans eneste udvej: Vesten forsynede Iraq med de våben, Iran ikke kunne få; og de unges målrettede selvmord bragte på seks måneder den iraqiske fremrykning til standsning. Nu har hver by i Iran sine martyrgrave og kæmpeportrætter på byernes pladser af faldne unge: aktuel helgen-ikonografi.

Adam Olearius

I mamens Moské ligger for den sydlige ende af Meidân-e Naqsh-e Djahân, en af verdens store pladser: 500 x 160m, omkranset af rækker af toetagers bygninger. Rækken brydes på den østlige side af Masdjed-e Sheikh Lotf Allâh, der er shahens familiemoské og derfor ingen minareter har; den er en arkitektonisk perle i smukke proportioner og med usædvanligt detaljeret mosaik i hvælvingen. På vestsiden lige overfor familiemoskéen brydes rækken af paladsporthbygningen Kâkh-e Âlî Ghâpû med en

Martyrkirkegård, Isfahan.

stor balkon, hvorfra shahen kunne følge polomatcherne på pladsen nedenfor; målstolperne står der endnu.

Adam Olearius besøgte Isfahan i 1637 og giver en stadig gyldig beskrivelse af den store, dengang nyanlagte plads: "Maidan'en, den store handels- og promenadepads, er så stor, at vi intetsteds har set noget lignende, så sandt den er 700 skridt lang og 250 skridt bred.

På vestsiden, hvor kongens hof og palads [ligger], er der velopførte bygninger hele Maidan'en lang i to etager med hvælvinger og gennemgange, hvori guldsmedene, juveléerne og andre dri-

Imamens Moské, Isfahan (tidl. 17. årh.).

ver deres håndværk. Foran disse er der plantet slanke træer i rad og række (kaldet shimshad, en slags buksbom), sirligt beskårne, så man kan se tavernerne og butikkerne ligesom halvt skjult bag deres løv, [som] giver behagelig skygge. [...] På østsiden overfor er der en bred, overdækket gang med buer og søjler, hvorunder alle slags håndværkere har deres værksteder, hvert fag for sig. Da perserne ikke eller kun sjældent arbejder hjemme, men driver deres håndværk offentligt, er der meget fornøjeligt at se for den, der går igennem. [...]

Ved sydsiden af Maidan'en ligger den overordentlig prægtige og koste-

lige kirke [moské], som Shah Abbâs begyndte at opføre og omtrent fuldførte. Shah Safi lod i vor tid blot en væg beklæde med marmor. Den er tilegnet den sidste af deres 12 imamer, Mehedi, som nær Kûfa skal være gået ind i en hule, hvorfra han i tidens fylde skal komme igen og, ridende på Alî's hest Düldül, omvende alverden til Koranen. Hvorom nærmere skal berettes ved beskrivelsen af deres religion. Derfor kaldes den Mest-zid Mehedi Sahebezeman [Mahdiens, Tidens Herres, Moské]. Som indskrift står det også at læse over den store port. [...]

For yderligere at beskrive Maidan'en, så står der midtpå, ikke langt fra kongens port, en høj stang, som vore fuglestænger, hvorpå de undertiden sætter en melon eller et æble og en sølv-tallerken med penge. Kongen med samt hans khaner og storherrer plejer at skyde til måls derefter [til hest] i strakt karriere og at indgå høje væddemål. Den, der rammer målet eller får gevinsten, skal være vært; til ham kommer kongen med de andre herrer. De nedskudte penge fra tallerkene tilfalder derimod lakajerne. De store herrer plejer også sammesteds at spille et spil kaldet Kui tschaukan [krumstav], hvorunder de, ligeledes til hest i strakt karriere, med stokkeslag driver en bold eller en trækugle mod et mål."

(STR oversættelse)

På pladsen kunne Olearius også lade sig beværte i udskænkingssteder for eksotiske nydelsesmidler: "Tzai chattai chane [kinesisk te-hus], i hvilken kro de drikker et fremmed varmt vand", hvorom mere senere - hvor der står: "... de drikker varmt sort vand, som bliver kogt på en urt, der bringes af usbekiske tartarer fra Chattai [Kina] til Persien. Den har langagtige spidse blade, ca. en tomme lange og halvt så brede; når den tørrer, [bliver den] næsten sort og ruller og krummer sig som orme. Det er just det, som kineserne kalder te, og japanerne og inderne chai eller chaa, og hos disse nationer værdsættes denne urt højt. Perserne koger den med klart vand og anis eller fennikel - nogle tilsætter også lidt nellike - og søder med sukker. Af perserne, kineserne, japanerne og inderne tilskrives dette vand særlig kraft og virkning: det skal være helsebringende for mave, lunger og lever, blodet og alle menneskets viscerib. [årer], rense og styrke dem, uddrive [nyre- og galde]sten og borttage hovedpine og al øvrig fugtighed, hvorved mennesket bliver træt og søvnt. Den, der flittigt bruger dette vand, skal kunne sidde munter og vågen hele natten ubesværet af søvn og med fornøjelse kunne udrette åndsarbejde. Hvis det nydes med måde, skal det ikke alene holde mennesket ved god helsen, men også bringe det høj alder."

Kaffe er også at få og beskrives således: "Til tobakken har de altid det varme vand Cahwæ ved hånden. Det er en frugt, de får fra Ægypten, af substans som tyrkisk hvede og af form omtrent som vor hvede, men af størrelse som en tyrkisk bønne; den giver hvidt mel.

Kernerne rister eller brænder de i en tør pande, river dem fint, koger dem og drikker vandet. Det har en brændt og ubehagelig smag. Det skal køle meget og gøre naturen ufrugtbar, hvorfor mange drikker det. Men hvis man bruger for meget Cahwæ vand skal det helt udslukke det kødelige begær. De skriver om en konge, Sulthan Mahmûd Kasnîn, som regerede i Persien før Tamerlan, at han havde vænnet sig så meget til Cahwæ vandet, at han helt glemte sin ægtefælle derved og fik afsky for samlejet, hvad der bekom dronningen ilde. Thi da hun engang lå i vinduet og så, at man nedgjorde en hingst til vallak, spurgte hun, hvad det skulle betyde? Og da man med forblommede ord forklarede, hvordan man ville betage hingsten vellyst og vilje, så den ikke ville bespringe andre eller kere sig om hopperne, mente dronningen, at de ikke behøvede gøre sig alt det besvær: man kunne bare give den det skændige Cahwæ vand at drikke, så ville den snart ligne kongen."

(STR oversættelse)

Esfahân - nesf-e djahân: "Isfahan, den halve verden" - et træffende mundheld fra det 16. århundrede.

Tendenser?

Ayatollah Khomeini's mausolæum uden for Teheran stiler mod at blive den islamiske verdens største monument, udvendigt forgyldt, indvendigt marmorklædt i grøngylde - og ikke fri for at ligne en provinluft-havn med sin hangarlignende loftskonstruktion. Rummet er - typisk for

Kunststuderende, Yazd.

moskéens idé - ramme om mange aktiviteter. Ved gitteret omkring sarkofagen græder ældre kvinder, på store tæpper lige foran beder mænd, og rundt om på gulvet ligger andre ved søjlerne og sover, medens børn leger, og små grupper af voksne småsnakker. Koraner er til rådighed overalt, bedesten brændt af ler fra Kerbelâ-sletten ligeledes.

En nysgerrig kontakter den rejsende og spørger, om jeg holder af Khomeini? Jeg svarer, at jeg ved, at det gør mange iranere.

For den brede befolkning var shahens modernisering efter vestligt mønster for hurtig og for hensynsløs. Jordreformerne var utilstrækkelige, og industriinvesteringerne slog fejl - kun en

lille middelklasse fik gavn af moderniseringen. For fårehyrden, der stadig må arbejde hårdt fra solopgang til solnedgang for at få tilværelsen til at hænge bare nogenlunde sammen, er vestlige forbrugsgoder uopnåeligt fjerne og derfor irrelevante. Islam er opstået under lignende knappe forhold og hævder sig som et fuldgyldigt system til regulering af både verdsligt og åndeligt; og imamen har svar på alt. Derfor støtter de fattige og uuddannede befolkningslag præstestyret - indtil disse lag får økonomisk sikrere fodfæste og den dermed følgende selvtilid; så vil de også forlange forbrugsgoder til sig selv og bedre muligheder for deres børn, som med højere uddannelse vil kræve større frihed i tanke, tale og handling.

Og undervejs var der få undertrykt udseende kvinder, men mange nysgerrige studiner, som frit kontaktede de rejsende, lod sig fotografere - og tog snapshots af de fremmede: lige for lige. Skitseblokkene var tilgængelige for den interesserede, og motiverne var mangeartede: kultur og natur, bygværk og figur, med bred pensel og skarp tuschpen. Blikket er fast, åbent og ikke uden gnist - nok obligat frakke og hovedtøj, men så heller ikke mere: andre rejsende beretter om musik og dans i haven, ikke afbrudt

af det religiøse politi - sidst blev de fordrevet med magt og kom ikke tilbage: kontrollen er ikke længere fuldstændig, og måske heller ikke helhjertet.

I en moské spørger en mullah, hvad vi synes om Iran? Vi svarer, at vi respekterer Islam og beundrer Irans kultur, men vi bryder os ikke om systemet. Det gør mullah'en heller ikke - han vil som gejstlig ikke identificeres med regimet. Og regimet har sit at slås med: den religiøse skyggeregering i Qom skal dagligt tage stilling til, hvad der er islamisk og følgelig kan tillades; men kan et køleskab være islamisk? kan man have en islamisk færdselslov? Autoriteterne tvinges langsomt, men sikkert mod fornøftens grænser, som jo også er autoritetens egen begrænsning.

- Iran Air's fly bærer på siden betegnelsen "Airline of the Islamic Republic of Iran" med beskeden bogstavstørrelse, medens en stor zarathustrisk fabelfugl pryder haleroret - spændingen mellem persisk og islamisk giver sig udtryk også de mere fornøjelige steder: er det i virkeligheden den førislamiske kultur, der står ved roret, medens Islams selvudnævnte bannerførere oppe foran tror, de styrer?